

Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları?

Işaya Üşür

*Her zaman hocam, ağabeyim ve dostum
Prof. Dr. Korkut Boratav'a içtenlikle...*

Bugün “ekonomi” ya da “iktisat” diye adlandırılan araştırma/inceleme “alanı” bir zamanlar “ekonomi politik” olarak adlandırılırdı. Önerme, birçok “meslekten iktisatçı” arasında dahi kabul görüp yaygınlaşmış olmasına rağmen “doğru”yu tamamıyla yansıttığını ileri sürmek kolay değil.

Kavramların *taribi* onların kapsam, alan ve içeriklerinin değişme/dönüşme tarihidir de. “Ekonomi politik” kavramı/deyimi için de bu böyledir. Bu bağlamda; (iktisadi) düşünce tarihçisi, basitçe mezarlık(lar) bekçisi olmayacaksa hangi mezarın hangisinden önce kazıldığını, mezarların üst üste mi yan yana mı konumlandığını, mezar(lık)ların aralarında geçitlerin mevcut olup olmadığını öğrenmek/bilmek durumundadır (zorundadır?).

Zarafet, belki biraz bakanın gözündedir ama öyle zarif mezar taşları vardır ki göz ya da damak zevki fazla gelişmiş olanlara bile “orada” olduklarını duyumsatırlar: Mezar taşlarını okumayı bilmek gerek!

Mezarlık(lar) bekçisi hangi mezar(lar)ın harabe, hangilerinin içinde değerli hazineler barındıran virane olduklarını teşhis etmeyecekse ne “işe” yarayacaktır? Bu teşhisinde mücevherlerden bazılarını biraz daha parlatsa, bir kısmını ön sıralara yerleştirse, haddini fazla mı aşmış olur? “Sahih” mücevherlerle “sahtesini” ayırabilmişse, galiba bu biraz onun “işinin” de parçasıdır.

1 Rousseau'nun *An-siklopedi'*ye yazdığı maddenin devamının "ekonomi politik" ile değil, "politika" ile ilgili olduğunu vurgulayalım.

"Ama bizler iktisatçıyız, analitik iktisatçıyız, bize ne mezar taşlarından?" itirazlarını, kulak zarlarım parçalanırcasına duyar gibiyim. Doğru! Bizler iktisatçıyız, analitik iktisatçılarız! Lütfen yani!..

Ama şurada "genel denge"nin o şık denklemlerini yazarken, burada "para"nın hikmetinden bahsederken, beride "büyümenin"/"kalkınmanın" o esrarlı ve büyüleyici şekillerini çizerken, daha ötede "emek değerlerin" erdeminden ya da "küreselleşmenin" meziyetlerinden ... söz ederken kalemimin mürekkebi ya zarif mezar taşlarının "ruhu" ile dolmuşsa ben ne yapacağım? Farkında olmadan (?) onların kölesi konumuna düşmüş olmayayım? Daha fenası hiç öyle bir niyet, arzu ve çabam olmaksızın ama bir şekilde "ruhlar" birbirlerine karışmış da kalemimin ucundan homingolos çıkmışsa, bana kim yardım edecek?

Bu tarih bilincidir, bilim bilincidir. (İktisadi) düşünce tarihi, kalemlerimizin vicdanıdır. Tarih vicdanımızdır.

Molière'in *Kibarlık Budalası* komedyasından, *Faust*'un "ikili ruh" tragedyasından bizi koruyacak olan nedir?

Ekonomi politik kavram ve anlayışları üzerine yapılan tartışmalar yeni sayılmaz, bugün de sürüp gidiyor. Eldeki çalışma bu tartışmalara nokta koymayı elbette ki amaçlamıyor. Ne de eksiksiz olmayı hedefledi. Ama hem tartışmanın alanına, hem de tartışmacıların konumlarına ışık tutabilecek bir pencere açmak (aralamak?) mütevazı amacı taşınamaz mı?

I

Deyimin etimolojisine Rousseau'dan bir alıntı ile başlamak aydınlatıcı olabilir:

Bu sözcük [manevi ve Politik Ekonomi], Grekçe *ev* (oikos) ve *yasa* (nomos) sözcüklerinden oluşmuştur ve aslında bir ailenin tümünün ortak iyiliği için evin bilgece ve dürüstlikle yönetilmesini belirtir. Anlamı, daha sonra büyük bir aileyi yani devleti kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu iki farklı anlamı ayırdetmek için sonuncu durumda *genel ekonomi* ya da *politik ekonomi* birinci durumda ise *ev ekonomisi* ya da *özel ekonomi* sözcükleri kullanılır. (Rousseau, 1996: 180)¹

Rousseau'nun işaret ettiği ikinci anlam, yani *ev ekonomisi*'nin (*oikonomike*) izleri Aristoteles'e varmaktadır. Aristoteles, evin (ailenin) yönetilmesini üç çiftli yapıya oturtmaktadır: efendi ve köle, koca ve kari, baba ve çocukları. Bu yapının temelini ise mülkiyet teşkil eder. "Mülk ailenin, mülk edinme de aile ekonomisinin bir parçasıdır..." (Aristoteles, 2000: 12-29).

Rousseau'nun belirttiği ikinci sözcük, yani *ekonomi politik*, genellikle ve sıklıkla *Traicté de l'oeconomie politique* (1615) başlığını taşıyan kitabın yazarı Antoine de Montchrétien'e atfedilir (Gide ve Rist, 1948: 21).² Ne var ki James E. King'in bize öğrettiğine itibar edeceksek, neredeyse inanç haline gelmiş bulunan bu yargı doğru değildir. King, şunları yazıyor:

Deyim, muhtemeldir ki ilk kez Montchrétien'in yazdığı ekonomi kitabının başlığında kullanıldı, fakat deyim onun orijinal [buluşu değildir]. [Deyim], 1611 yılında Louis de Mayerne – Turquet tarafından *La Monarchie aristodémocratique* adlı çalışmasında kullanılmıştı ... 'Ekonomi politik' deymi yazar tarafından egemen devletin yurttaşları karşısındaki görevleriyle ilişkili olarak kullanılmıştır. (King, 1948: 230)³

Deyim, aşağı yukarı on sekizinci yüzyılın yarısına kadar, ahlak felsefesi içinde bu anlamını sürdürdü (Groenewegen: 1987: 904-907; 1985: 744-751).⁴ Ne var ki on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar geçen zaman aralığında tartışmalara, bu konunun gerçekten en güçlü uzmanlarından biri olan Peter Groenewegen dahi değinmediği için, örneğin Adam Smith'in geç dönem çalışmalarında (1776) “doğal fiyat-piyasa fiyatı” ayrımının gerçeklikte neyin uzantısı olduğu, bunları (ve aşağıda değinilecek olan başkalarını) çözümlen “bilim” olarak ekonomi politığın etimolojisindeki kaymaları anlamak kolay (mümkün?) olmamaktadır. O halde bu ara dönemi kısa bir tartışmayla görmemizde yarar var.

II

Aristoteles “para kazanma”nın iki yolundan bahsetmişti: “Biri zorunlu ve kabul edilecek niteliktedir,... öteki ticari olanı değiş tokuşa dayanır ve buna haklı olarak kınamayla bakılabilir; çünkü doğadan değil, insanların birbirleriyle alışverişlerinden çıkmaktadır” (2000: 23). Diğer bir deyişle *oekonomik*'in (doğal ekonominin) karşısında *chrematistik* yani ticarete, servet edinmeye ilişkin faaliyetler yer alır. Farklı bir anlatımla *oekonomik* kullanım değerine ilişkinen, “chrematistik” değişim değerine ilişkindir. Aile yönetimi açısından gerçek servet, kullanım değerlerinin temini ve tedarikidir. Bunun da doğal bir sınırı olacaktır. Oysa ki değişim değerlerinin elde edilmesi para biriktirmeye ilgilidir ve bunun sonu yoktur. Böylece, Aristoteles “ev” ile “piyasa”yı birbirlerinin karşısına koymuş olur.⁵

Aristoteles, ahlak (etik) alanda tartışırken fiyatlardan (değerlerden) bahseder (1998: 88-103).⁶ Değişime sokulan ihtiyaçlar

2 Hanna W. Arndt bile son dönemdeki yazılarından birinde bu yolu izlemektedir (1984: 266).

3 Hatta King, Mayerne-Turquet'nin dışında da deyim kullanılmış olabileceğine dikkat çekiyor (1948: 231).

4 Groenewegen'in 1985 tarihli makalesi, ikinci dipnotta zikredilen Arndt'in yazısına bir “cevap” olmanın ötesinde şiddetli ve hiddetli bir eleştiridir. Nitekim Arndt, cevap sayılmayacak tek sayfalık bir değiniyle yetinmiştir (1985: 752).

5 Bu son noktanın derinlikli bir çözümlemesi için bkz. O'Neill (2001: 34-61).

6 Bu konuda özellikle *Nikamakhos'a Etik*'in şu bölümüne bakınız: 1998: 83-101.

- 7 Bu konuda şu çalışmalarda ayrıntılar bulunabilir. Hollander (1965), de Roover (1958). "Değer teorisi" bağlamında, tartışmayı Adam Smith'e kadar getiren klasik bir çalışma Hannah. R. Sewall'in *The Theory of Value Before Adam Smith* başlıklı eseridir (1968: 1-31).
- 8 Johannes J. Klant, bu sorunu etrafıyla tartışmaktadır (1994: 5-10).
- 9 *Liberty*'nin karşılığı "serbestiyet"tir; "özgürlük" değil. Zaten terim on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devletine girdiğinde ve daha sonra Cumhuriyete intikal ettiğinde karşılık yine "serbestiyet"tir. "Serbestiyet"in "özgürlük"e dönüştürülmesi kabaca 1950'lerden itibaren. Bu, bir ideolojik dönüşüm de işaret edebilir mi?

arasında, adalet adına, bir "denge"nin, "eşitlik"in bulunması gerektiğinde ısrarlıdır. Aristoteles, bu günün deyiimi ile tekel fiyatına, yani kelimenin etimolojik anlamında tek satıcının yapay olarak koyduğu fiyata karşıydı. Böyle bir davranışı *etik* dışı buluyordu. Bu görüşü onu, *adil fiyata* (*justum pretium* ya da *verum pretium*), dolayısıyla bir maliyet *ilkesi* aramaya götürecektir.

Ortaçığlara gelindiğinde, skolastik düşünürlerin, bu arada özellikle Thomas Aquinas, Albertus Magnus, John Duns Scotus gibi düşünürlerin *justum pretium* konusunda Aristotelesçi yoldan gittiklerini gözlüyoruz. Ne var ki bazıları *aestimato*'ya gönderme yaparak fiyatların belirlenmesinde *öznel* bir unsurun önem taşıdığını; diğer bazıları da *expansae et laboros*'e dikkat çekerek nesnel unsurların önem taşıdığını ileri süreceklerdir. Fiyatların (değerlerin) belirlenmesi ve ölçülmesi ister *öznel*, isterse *nesnel* öğelere dayandırılın, tartışmanın, esas itibarıyla, *etik* sorunu çerçevesinde geçtiğinin altını bir kez daha çizelim.⁷

On altıncı yüzyıl İspanyol teologlarından Louis de Molina'ya göre *adil fiyat*, bir şehrin (*town*) bütün sakinlerinin bir araya geldiği Pazar yerinde oluşan fiyattır. "Bir araya gelmek", "toplanmak", Latince'de *concurrere* kelimesi ile ifade edilirdi. İşte bu bir araya geliş, Roma hukukunda *communis aestimatio* olarak adlandırılan şeyi, yani pazar-yerindeki müşterek bir değerlendirmeyi ifade ederdi. Eğer pazar-yeri diyelim, arz edicilerin sayısının, ya da arz miktarlarının yeterli olmayışı gibi nedenlerden ötürü, uygun bir biçimde iş görmüyorsa, yetkililerin görevi en azından "zorunlu mallar" (*pretium legitimum*) için adil fiyatı sabitleştirmekti. "Normal kâr"ı aşan kâr kabul edilemezdi.⁸

Ekonomi politikte on yedinci, on sekizinci yüzyıldaki gelişmeler, farklı dile getirişler altında olsa bile, bu *communis aestimatio*'nun farklı ve değişen yorumlarıyla karşımıza çıkacaklardır. Erken ortaçağ insanının anlayışında, müşterek bir yargıya dayalı pazar-yeri fiyatı adıldı. Bu algılayış geç ortaçağda düzenleyici rasyonel bir ilke şeklinde de ele alınacaktı. Düzenleyici rasyonel bir ilke biçiminde yorumlanan piyasa fiyatı artık zorunlu olarak "adil" olmayabilir; fakat "doğal" olduğu için, arzu edilir bir şeydir de. Bu görüşe karşı-görüşlerin de ortaya çıktığına işaret edelim (Klant, 1994: 6).

Communis aestimatio, on sekizinci yüzyılın son çeyreğinde (1776) Smith'in eline ulaştığında onun ünlü "doğal tam serbestiyet (*liberty*)⁹ ve adalet sistemi"nde bir "mekanizma"ya dönüşecektir. Burada artık *pretia legitima*'ya yer yoktur (Klant, 1994:

10): Rekabet serbest olduğu sürece insanlar, mümkün olan en yüksek kâr peşinde koşabilirler; çünkü nasıl olsa *bu* rekabet altında, uzun dönemde , aşırı kârlar ortadan kalkacak ve ”doğal fiyat”lar yerleşecektir. Bu “doğal fiyat”lar da *communis aestimatio*'nun dile gelmesinden, şekillenmesinden başka bir anlama gelemezdi. O halde, geleneksel olarak (fakat tam da doğru olmayan bir biçimde) “Adam Smith’le birlikte piyasa, *communis aestimatio* dolayısıyla ‘adil fiyat’ın sağlayıcısı (ve garantisi) olmuştur” biçiminde ileri sürebileceğimiz bir iddia hiç de abartılı sayılmamak gerekir.

10 Fırsatlar/zorunluluklar alanı olarak piyasaların tartışılması için bkz. Wood (1999: 5-8; 2003).

III

Eğer ekonomi politik deyimini on yedinci yüzyılın hemen başlarında kullanılmaya başladıysa bunu herhalde bir tesadüf saymamak lazım gelir. Çünkü, en soyut düzeyde ifade edilmiş olsalar dahi, düşüncelerin kendi içlerinde/aralarında bir diyalektiğinin mevcut olduğu durumlarda bile, eğer bu düşüncelere karşılık gelen bir gerçek gerçeklik yoksa, düşünce(ler) ve onu ifade ettiği düşünülen deyim(ler) ortaya çıkmıyor ve/ya kök salamıyor. Demek ki düşüncelerin (deyimlerin) bir *zaman* (tarih?) ve bir *mekan* boyutu var. İşte bu zaman ve mekan boyutu sorunu, karşımıza “merkantil” denilen dönemi çıkarıyor. Uzlaşımsal bir aralık olarak bu dönem, kabaca *Batı Avrupa*'da 1500-1800 yılları arası dönemdir. Bu kısa yazıda, bekleneceği üzere, bu dönemi bütün ayrıntılarıyla anlatamayız. Ama “ekonomi politik” deyiminin tahavvülünün hikaye edilmesinde ve çözümlenmesinde sözü edilen aralıktaki bazı köşe taşlarına değinmemek de olmaz.

Feodalizmin çözülme süreci içinde bir fırsatlar alanı olarak değil de bir zorunluluklar (*imperative*) alanı olarak¹⁰ piyasa(lar)ın ortaya çıkması, aynı zamanda, toplumun yeniden örgütlenmesi ve bireysel hayatların yeniden düzenlenmesi anlamına da geliyordu. Süreç bir bakıma, eğer Aristoteles'in (tasvip etmediği) diliyle söylemek uygun olursa, krematistiğin “ekonomi”ye baskın çıkmasıydı. Zenginliğin (para) kazanmanın “ev”e baskın gelmesi ya da değişim değerlerinin kullanım değerleri karşısında galip gelmesiydi. Böylece, dönemin bir karakteristiği ve ekonomi politişin araştırma nesnesi belirginleşmiş oluyor: Zenginlik (servet). Ama zenginliğin elde edilmesi sorununu açıklığa kavuşturmamız yararlı olacaktır.

Zenginlik, artık gerçekleşmeye yüz tutmuş (altın/gümüşte temsil edilen) paradır. Paranın (zenginliğin/servetin) elde edilmesinin yolu *meslek olarak* ticarettir. Dönemin konuyla ilgili ya-

11 Sadece bir kaç örnek: Thomas Mun: *England's Treasure by Foreign Trade* (1664); Josiah Child: *New Discourse About Trade* (1693); Nicholas Barbon: *Discourse of Trade* (1690); vb. Bu düşünür ve eserlerinden seçmeler için bkz. Mark (1991). Barbon'un kitabının internet versiyonu için bkz. <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/barbon/trade.txt>. Dönemin paradigmatik sunuluşu şu iki klasik çalışmadadır: Hecksher (1955) ve Viner (1937). Paradigmatik yorumun dışına düşen yeni ve nefes getirici bir çalışma için bkz. Magnusson (1994).

12 İngiliz dilinin en iyi sözlüklerinden biri olan *Webster's Third New International Dictionary, Unabridged* bunu gösterir (1986: 242).

zılmış kitaplarının başlıklarında bu hususu rahatlıkla izleyebiliriz.¹¹ Şurasını vurgulamalıyız ki, dönemde *ticaretten* bahsedenler, sanılanın ve genellikle bilinenin aksine, basitçe ve sadece satın alma ve satma işlemini kastetmezlerdi. Dönemin dilinde *trade* (ticaret), aynı zamanda *meslektir*; *istihdamdır*¹² (dolayısıyla *iş-bölümü*). Bu iki (yeni) özelliği ile ticaret, diyelim Roma'nın ve/ya da feodalizmin "ticaret"inden artık farklılaşmıştır: piyasada satılmak üzere *mal* üretimi ve yeniden *kâr* elde etmek için sermaye (stock) *birikimi*. Kısacası; *ticari kapitalizm*. Bu açıdan değerlendirildiğinde dönemin böylece adlandırılmasında şaşılacak yön yoktur. Şaşılacak bir şey belki yoktur; ama dönemin düşünürleri tarafından *araştırılacak yeni olgular orada* idiler; *görünür* haldeydiler: Bir tüccar üretilmiş bir malı burada satın alıp, orada satıyordu; bir diğeri kendisine temin ve teslim edilmek üzere mal üretimini örgütlemeye çabalıyordu. Kırın bir yöresindeki eski *serf*, bir diğer yöresinde ya da bir kentte geçimini sağlayabilmek için, (artık bir *iş* için) emeğini piyasaya sunabilmek dert ve kaygısı ile karşınızda durabilirdi. Dünün eski *ustasının* araç ve gereçleri, artık kendisi tarafından ve kendisi için temin ve tedarik edilebilir olmaktan çıkmıştı: ya daha zengin (eski) bir *usta*, ya da *tüccar* tarafından sağlanmak durumundaydı. Tahacüp edilecek bir tarzda, birinin bir *ihtiyacı*; tanınmayan, bilinmeyen diğer başka birileri tarafından sağlanıyordu.

Dönemin sonraki kuşak düşünürlerinin hafızalarında, Amerika'lardan ve diğer *kolonilerden* yağma ve çapulla gelen altın ve gümüş ile diğer bazı malların "bol"luğu, elbette ki tazeliğini yitirmemişti. Bu "bolluk"un birilerinin ellerinde biriktiği de bilinmez değildi. Ama şimdi, bir kısım eski kolonileriyle ticaret yapmak daha "kârlı" görünüyordu. *Kendi* ülkelerinin diğer ülkelerle ticaret yapmaları da "kâr" potansiyeli taşımaktaydı: Küçük bir koşulla – güvenlikleri temin edilsin.

"Yaban" (*savage*) durumundan ve yabanilikten çıkılmış; tarım üretimi, "eski" tarım üretimi kimliğinden sıyrılmıştı. Ama zenginlik geçmiş dönemlerle kıyaslanmayacak ölçüde para biçiminde (altın ve gümüş) birikiyordu. Birikim, ister bireysel isterse "ülke" düzeyinde gerçekleşmiş olsun, belli ki bir "fazla"yı, bir şeylerden "artakalan"ı, bir "tortu"yu temsil ediyordu. Üstelik bu bir dönemdeki "fazla"nın miktarı ne kadar büyük olursa, bir sonraki dönemin "fazlası" da o kadar büyük oluyordu. İşte bu "yeni toplum"da gerçekleşen "birikimin sırrı" nı çözmek ve çözümlenmek, ekonomi politigin ilgi alanı içine alınmalı ve bu da *bi-*

limsel bir tarzda yapılmalıydı ki tam da bu nokta karşımıza dönemin diğer bir karakteristiğini çıkarır: *bilim devrimi*.

(On yedinci yüzyıl *bilim devrimi* ile ekonomi politik arasındaki ilişki ve bağlantılar genellikle “atlanır”. Ne var ki böyle bir “atlama”, eğer “ortam” basitçe “ekonomi”ye indirgenmeyecekse, ekonomi politiğin kendi mantığıyla tutarlı olmaz.

On yedinci yüzyıl bilim devrimini kısa ve fakat açıkça tanımlamam istenildiğinde şunu söyleyebilirim: Evreni ve tabiatı (giderik toplumu) anlama ve açıklamada esastan ve köklü bir referans “kaymasıdır” – “Söz”den “akıl”a; beşer üstü ve ötesinin referans çerçevesinden bizzat beşerin kendi aklının referans alınmasıdır. Bu referans kayması beraberinde, zorunlu olarak, yeni bir araştırma inceleme ve sunuş yöntemi (ve hatta *teknikleri*) getirecektir.

On yedinci, fakat ağırlıklı olarak on sekizinci yüzyıl ortalarından itibaren, dönemin ekonomi politiğe ilişkin yazılarında bu etkinin derin izlerini biliyoruz.¹³

Bu bağlamda Fritz Neumark’ta şunları okumak, bugün de öğretici olmaktadır: “Merkantilizm devri bir taraftan, feodal cemiyet ve ekonomiyle bu sosyal müesseselerinin doğurduğu *partikularizmin* çözülmesini, diğer taraftan da katolik kilisesinin *universalizminin* çökmesine şahit olan bir devirdir” (1943: 68).

Yukarıda, ekonomi politik deyiminin muhtemelen ilk kez Louis de Mayerne-Turquet’nin çalışmasında “*egemen devletin* yurttaşları karşısındaki görevleriyle ilişkili olarak kullanıldığı”na değinmiştim. Böylece dönemin bir başka özelliği karşımıza çıkmaktadır: *ulus-devlet*.

Feodalizm bir yönü ile *egemenliğin parçalanmışlığı* şeklinde tasvir edilebilir. Ama, bu parçalanmış egemenlik içindeki *egemenin* sadece bir “*suzerain*” olduğunu akıldan çıkarmayalım. Bu parçalanmış egemenlikten *ulusal ve merkezi* devlete geçiş, “geçiş tartışmaları”nın önemli bir boyutu ve belki de en hararetli tartışma konusudur (Anderson, 1974: 15; Wallerstein, 1974: 156).¹⁴ Bağlamımız açısından, ulusal ve merkezi devlete geçişte iki kavramın kritik önemde olduğunun altını hemen çizmemiz gerekir: zor kullanma tekeli ve vergi koymak/almak tekeli. Bunları, Elias’tan daha iyi anlatamam:

Yakınçağın toplumu adını verdiğimiz toplumun karakteristiği, özellikle Batı’da, tekel oluşumunun belirli bir düzeyidir. Askeri erk araçlarının serbest tasarrufu tek tek kişilerin ellerinden alınmış ve hangi biçimde olursa olsun, bir merkezi erke mahsus kılınmıştır ve tek tek insanların mal varlığından ya da gelirlerinden alınacak vergiler de top-

13 Ekonomi politik ile bilim devrimi arasındaki bu ilişki ve bağlantının bir öyküsü Redman’dan (1997) izlenebilir. Neoklasik iktisadi tam da bu açıdan eleştiren, artık klasikleşmiş bir çalışma Philip Mirowski’nin *More Heat than Light* (1989) başlıklı eseridir.

14 “Onyedinci yüzyıl krizi” ile bağlantılı olarak Ashton (1967) bir fikir vermek için yeterlidir.

15 Ellen Meiksins Wood (2003: 33-62) bu açıdan okunabilir.

lumsal bir merkezi erkin elinde yoğunlaşmıştır. Bu şekilde bu merkezi erkin tasarrufu için biraraya gelen mali imkanlar zor kullanma tekelini ayakta tutar, zor kullanma tekeli de vergi tekelini ayakta tutar. Bu ikisinden hiçbiri diğeri karşısında önceliğe sahip değildir. ... Aynı tekel konumunun iki yüzü söz konusudur. Biri yok olursa öteki de otomatik olarak onu izleyecek, egemenlik tekeli de bir o taraftan, bir öteki taraftan güçlü sarsıntılara uğrayacaktır. (Elias, 2002: 148-149)

Joseph A. Schumpeter'in (1883-1950) yerinde olarak klasikler öncesi ekonomi politiğın merkezi tartışmasının vergiler olduğunu belirtmesi, her halde bu bağlamda düşünölmek gerekir (1958: 200). Vergi toplama tekeli, tartışmaların (ya da daha doğrusu *mücadelelerin*) bir yüzü idiyse, diğeri yüz feodal vergilerin kaldırılması idi. Fransız Siyasi Devrimi'ne yol açan, ya da devrimin fitilini ateşleyen şeyin vergiler meselesi olduğunu bu açıdan hatırlamamız yeterli olacaktır.

O halde ekonomi politiğın daha oluşma aşamasında *politik* yön devlete ilişkindi ve bu iki alan henüz farklılaş(tırıl)mamıştı. Kabaca on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından sonra "devlet-sivil toplum" ayrımı ortaya atıldığında ve ekonomi esas itibarıyla "sivil topluma mahsus bir iş" şeklinde görünmeye başladığında, bu, ileride ekonomiden "bağımsız bir alan" olarak siyaset, siyasetten "bağımsız bir alan" olarak ekonomi düşüncesinin ilk işaretlerini de vermiş bulunuyordu (bkz. Wood, 2003: 33-62).¹⁵

IV

Groenewegen'in de (1987: 905) işaret ettiği üzere "bir bilim olarak ekonomi politiğın daha kesinlikli (*precise*) formülasyonları" nı *fizyokratlara* bağlamak mümkündür.

Fransız fizyokrasisinde, özellikle François Quesnay (1694–1774) ile birlikte, *servetin niteliği* bir kez daha tartışmaya açılır. Servet, (tarım) üretimdir. Ekonomi politiğın inceleme nesnesi böylece bir kez daha radikal bir dönüşüme uğramış olur: (tarım) üretimi. Ama Quesnay üretimin yanında, ekonomi politiğın inceleme nesneleri arasına iki alan daha ilave eder: *yeniden üretim* ve *bölüşüm*. *Tableau économique* bunu açıkça vurgular. Yukarıda değindiğimiz merkantil düşünürlerin para formunda ifade ettikleri ve (dış) ticaretten elde edilecek olan "fazla" nın, "artık" ın (*surplus*), Quesnay'nin elinde tarımsal *üretim*den elde edilen "artık" a dönüştüğüne tanık oluyoruz. Nitekim "birikimi" temin edecek olan da işte bu tarımsal *artıktır*. Ne var ki, tarım üretimindeki artışı ülkesinin çıkarıyla özdeş gören ve tek "üretken

sınıf” olarak çiftçileri gösteren Quesnay’de tarım üretiminin esas itibarıyla “ticarileşmiş” tarım ürünü anlamına geldiğini unutmamamız lazım gelir. Bu açıdan değerlendirildiğinde fizyokratlarda servetin mahiyeti ticarileşmiş tarım ürünlerinin üretim, yeniden üretim ve bölüşümünden ibaretti denilebilir.

Fizyokratlardan Adam Smith’e giden yolda ekonomi politik kitaplarının temel ilgi alanı artık, üretim ve bölüşüm olacak; hatta bunlar kitapların başlıklarına taşınacaklardır.

Bu yolda ilerlerken Adam Smith’in gölgesinde kalan, gölgede kaldığı için de birkaç uzmanın dışında kimsenin okumaya tenezül etmediği; ama Hegel’i etkileyen, Hegel’de görüldüğü kadarıyla Karl Marx’ın ilgi alanına giren bir isimden, Sir James Stuart’tan başlamak eldeki çalışmanın eksenine uygun düşeceği gibi, habibirirlik de olacaktır.

Doğrusunu söylemek gerekirse Sir James Stuart (1713-1780) bir bakıma ve fakat uzlaşımalsal olarak son dönem merkantilist düşünürler içinde yer alır: bu ders kitapları yaklaşımıdır. Fakat onun kitabı bir yandan İngiliz dilinde yazılmış, başlığına “ekonomi politik” deyimini taşıyan ilk kitaptır (Groenewegen, 1987): *An Inquiry in to the Principles of Political Economy*. Fakat diğer yandan, etkisini İngiltere’den daha çok Almanya’da göstermiştir.

Steuart’a göre *ekonomi*, “... bir ailenin bütün isteklerini basiretle ve sadelikle sağlama *sanatı*dır. Bir ailede ekonomi ne ise bir *devlette* ekonomi politik odur” (Steuart, 1966: 2).¹⁶

İlk Palgrave’de, “ekonomi politik” maddesi yazarına göre Steuart’ın tanımı, deyim “orijinal” anlamına uygundur. Çünkü orijinal anlamında ekonomi ve ekonomi politik *yönetim sanatı*nı anlatır, biri ailenin diğeri devletin olmak üzere (H. S., 1963: 129).

Steuart’ın diğerk merkantilist yazarlardan farklılaşması ve daha ziyade klasiklere yaklaşması onun ekonomi politiğinin alanını toplumsal hayatın bütününe incelemesi biçimine dönüştürmesinde yatar. Kitabının başlıkları bunu göstermeye yeterlidir: Nüfus ve Tarım, Ticaret ve Endüstri, Para, Kredi ve Borçlar, Vergiler. Geliştirdiği hayali bir “devlet adamı”, ülkenin refahını arttırmak için bütün bu sorunlarla ilgilenmelidir. Bu ilgisini gerçekleştirebilmesi için, bu konularda bilgi sahibi olmalıdır. Ne var ki bu bilginin sınırları herkesin kendi özel çıkarı peşinde koşması ile belirlenmiştir: ekonomik faaliyetlerin temel güdülenmesini sağlayan özel çıkarlarıdır. Devlet adamı bunu bilerek yönetecektir. “İyi aile babası” ile “devlet adamı” arasındaki benzerlik tam da bu “yönetim sanatı”nda belirginleşmektedir.

16 Vurgular orijinalinde yoktur.

Steuart'ı yaklaşımı itibariyle ilginç kılan şey, bu görüşlerinden fazla sanıyorum onun *taribi* ele alışında yatmaktadır. Başta Hegel olmak üzere Alman filozofları üzerindeki etkisinin yoğunluğu da bununla bağlantılı olmaktadır.

Steuart toplumsal gelişmeyi (değişmeyi) üç aşamalı olarak ele alır: 1) Göçebe çobanlık (*pastoral nomadic*) 2) Tarımcılık ve 3) Değişim ekonomisi ile nitelenen modern toplum. Bu toplumların her biri farklı ekonomik yapılara ve özgül değerlere sahiptir (1966: 59). Bir aşamadan diğerine geçiş, nüfus artışı dolayısıyla gıda arzını arttırma zorunluluğundan gerçekleşmektedir. Eğer insanlar gıda arzını arttırmak için çalışmak zorunda olduklarının farkına varmamışlarsa, doğanın sunduklarıyla bağlı kalacaklardır. Böyle bir toplumda insanlar, bir tür doğal serbestiyet yaşarlar ve aylak aylak dolaşırlar. Fakat böyle bir toplum varlığını uzun süre devam ettiremez; çünkü çok geçmeden nüfus baskısı kendisini hissettirir. Bu nüfus baskısı, gıda arzını arttırmak için çalışma zorunluluğunu dolayısıyla yerleşme ihtiyacını ortaya çıkarır: Bu, tarım ekonomisi veya tarım toplumu aşamasıdır. Tarım toplumunda her bir tarımcı kendi ihtiyacının üzerinde, dolayısıyla bir “fazla” miktar üretebilir: Bir fazla üretebildiği ölçüde, nüfusta artış meydana gelecektir. Ne var ki üreticiler arasındaki “doğal” yetenek ve fiziki güç farklılıkları, söz konusu “fazla”nın da farklı büyüklükte olmasına yol açacaktır. Böylece, daha çok üretebilenler, daha az üretebilenlerin efendisi durumuna gelebileceklerdir. Dolayısıyla tarım ekonomisi beraberinde çalışmayı, emek harcamayı getirmiştir ama çalışma da farklılaşmayı, tabakalaşmayı peşine takmıştır.

Değişim ekonomisiyle (piyasa ekonomisi diye okunabilir) nitelenen modern toplum, tarım toplumundan doğmuştur. Bu toplumda, tarım toplumunun ekonomisinin aksine, baskı, zor değil, teşvik ve güdülenme vardır. Eğer arzular fiziki gereklilik düzeyinin üstüne çıkmışsa, bu takdirde “lüks” mallar üretilmeye başlanacaktır. “Lüks” malların ortaya çıkmasıyla birlikte toplumda birileri de bu “lüks” mallarda “fazla” üretmek için teşvik edilmiş, güdülenmiş olacaktır. Zorunlu malların ötesinde lüks malların üretilmiş olması, değişim ekonomisinde ya da modern toplumda özgürlüğü geliştirecektir. Fakat bunun yanında, değişim ekonomisi, aynı zamanda insanları işlevsel olarak da birbirlerine bağlayacaktır: bir grup insan zorunlu mal “fazla”larını üretirlerken, başka bir grup insan da lüks mal “fazla”larını üretecekler ve bu “fazla”ların değişimi bu iki grup insanı birbirine bağlamış olacaktır (işbölümü).

Böylece karşımıza istek (*want*) temelli bir tarihsel *evrim* teorisi çıkmaktadır. Gözden kaçırılmaması gereken, bu *evrimin özgürlüğe (freedom)* doğru olmasıdır. İşte bu görüş Hegel’de, *ihtiyaç* temelinde tanımlanan ekonomi politik kavramlaştırmasıyla bizi yüz yüze getirir.

Hukuk Felsefesi’nde Hegel (1770-1831), *sivil toplum* alt başlığı altında “devlet”in bireylerinden şu şekilde bahsediyor:

Bu devletin burgherleri olarak bireyler, gayeleri (ends) kendi çıkarları olan özel şahıslardır. Bu gaye evrenselin *mediasyonu* ile elde edildiğinden, evrensel onun gerçekleşmesinde bir *vasıta* (means) olarak *görünür*. Şu halde bireyler, kendi gayelerine, ancak bilgilerini, iradelerini ve eylemlerini evrensel bir tarzda belirledikleri ve kendilerini bu bütünü meydana getiren zincirin halkaları haline getirdikleri ölçüde ulaşabilirler. (Hegel, 1952: 64 veya 1991: 162 ve 187)¹⁷

Steuart’ın *değişim ekonomisindeki* bireyler ile Hegel’in *sivil toplumundaki* bireyler arasındaki benzerlik açıktır. Steuart’ın kendisindeki “arzu”lar Hegel’de yerini ihtiyaçlara bırakmıştır:

Sivil toplum şu üç momenti içerir:

A. İhtiyacın mediasyonu ve bireyin, hem kendi emeği (*work*), hem de bütün başka bireylerin emekleri ve ihtiyaçlarının tatmin bulması: *ihtiyaçlar sistemi*. (Hegel, 1991: 163; 1952: 65 ve 188)

İşte ekonomi politik, *sivil toplumda* bu *ihtiyaçlar sistemi* temelinde anlamını bulmakta ve tanımlanmaktadır.

Ekonomi Politik, bu görüş noktasından [emek ve ihtiyaçlar] hareket eden bilimdir ve buradan hareketle kitlelerin ilişkilerini ve davranışlarını bütün karmaşıklığı ve kalitatif ve kantitatif karakteri içinde açıklamaya çalışır. (Hegel, 1991: 164; 1952: 65-66 ve 189)

Bu paragrafta Hegel, Smith ve Ricardo’ya daha çok yaklaşmaktadır ama daha sonra Althusser, Hegel’in bu “ihtiyaçlar alanı”nın *naiv bir antropolojiye* dayandığını iddia edecek ve bunun Marx’la bağlantı(sızlık)larını çözümleyecektir (1970: 158-164 veya 1995: 217-225, özellikle 222-223).

Hegel’in ekonomi politiği böylece kavramlaştırması, etkisini bir yandan Alman Tarihçi Okulu’na taşırken, daha ilginç diğeryandan, Karl Menger ile okulun diğeryansupları arasında cereyan eden *metot tartışmalarına* kadar uzanacaktır. Ne var ki Hegel’in gölgesi, tartışmanın gürültüsü içinde sessizliğini sürdürecektir. Hegel’in sesini Marx duyacak, ama o da bu sesi (daha sonra) işitmeyecek ve onu Pantheon’un en görkemli yerine koymaya özen gösterecektir.

¹⁷ Çeviri Hegel, 1991’den; vurgular ise Hegel, 1952’den dir.

V

Steuart'ın kitabının yayınlanmasından dokuz yıl sonra Adam Smith (1723-1790) o ünlü kitabını yayımlar (1776). Ama kitabın başlığında ekonomi politik deyimini yer almaz. Böyle olmakla birlikte başlık, araştırma nesnesinin içeriğini ve kapsamını doğru bir biçimde yansıtır: *Ulusların Zenginliği* (Smith, 1985; 2002; 1976).

Smith'in kitabı, *Sanayi Devrimi*'nin hemen eşliğinde yayınlanmıştır. Bu bakımdan onu, Sanayi Devrimi'nin bir ürünü saymak yanlış olmaz. O ilk günlerin bağrında taşıdığı çeşitli ve farklı iktisadi (ve sosyal) çelişkili birlikteliğinin ağır kokusu kitaba da sinmişti: *Fabrika sistemi* işlemektedir ama o sürekli olarak manüfaktürden bahsetmektedir. Değer'in kaynağının *emek*'te bulunduğu ısrarlıdır ama *emek*'in değer kaynağı mı yoksa *ölçüsü* mü olduğunda hep bir muğlaklık içindedir vb. David Ricardo (1772–1823) ile birlikte ortadan kalktığını gördüğümüz tarihilik, Smith'te henüz yaşamaktadır.

Ne söylenirse söylensin, çözümlenme nesnesinde kararlıdır: “sivil toplumda” (ki kapitalist toplum şeklinde okunabilir) zenginliğin (servetin) doğası ve artışının nedenleri; diğer bir anlatımla, sivil toplumda “sermaye birikimi”.

Hatırlanacağı üzere Fransız Fizyokratları ile birlikte zenginlik, merkantilist düşüncedekinden farklılaşarak bir dönüşüme uğramıştır: Zenginlik, doğasını para'da değil *üretim*'de açığa vururdu. Ancak *bu* üretim onların gözünde, Fransa'nın o dönemdeki özgül koşullarıyla da bağlantılı bir biçimde tarıma münhasır kılınmıştır. İşte Smith, fizyokratik geleneğin ayak izlerinden giderek zenginliği *üretim* ile özdeşleştirmektedir ama Fizyokratlardan farklı olarak *tarım* üretiminin değil, “manüfaktür” *üretiminin* baskın niteliğini vurgulamaktadır. Hatta kendisi o deyim kullanmasa bile biz, bir miktar yanlış anlaşılmayı peşinen kabul ederek “genel olarak üretim”in, zenginliğin doğasını açığa vurduğunun bilincinde olduğunu iddia edebiliriz.

Üretim dolayısıyla vücut bulacak olan “birikim”, ulusal servet artışının gerekli koşuludur. Yeterli koşulu ise üç toplumsal sınıf (kapitalistler, işçiler, toprak sahipleri) arasındaki *bölüşümün* kapitalistler lehine sürekli gerçekleşmesidir. Şimdi, madem ki ulusal servet artışının sürükleyicisi kârdır ve kâr da kapitalistin “özel çıkarı” peşinde koşanların edindiği gelirdir ve madem ki ulusal zenginliğin artması (birikim/büyüme) toplumun da çıkarıdır, o halde “özel çıkarlar” ile “genel çıkarlar” arasında bir çatışmadan, çelişkiden *değil* bir uyumdan, ahenkten bahsetmek da-

ha doğrudur. “Görünmeyen el” de bu uyumun “ahenk”in sağlandığı mekanizmadır. Smith’in ekonomi politik tanımı, kabaca özetlediğimiz bu içeriğe uygundur:

Devlet adamı veya kanun yapıcıya ait bir bilim dalı olduğu düşünülen ekonomi politik, iki farklı hedef önerir; birincisi halk için bol miktarda gelir veya geçim imkanı sağlamak, veya daha doğrusu onların kendileri için böylesi bir geliri veya geçimlik sağlamalarını mümkün kılmaktan; ve ikinci olarak da devlete veya ulusa kamu hizmetlerinin yapılmasını sağlayabilecek bir gelir temin etmektir. Ekonomi politik hem halkı, hem de hükümdarı zenginleştirmeyi önerir. (Smith, 2002: 139)

Tanımdaki bir kaç hususun altı çizilmelidir. Bir kere; her ne kadar daha sonra tartışılacak olsa bile¹⁸ ekonomi politik, “bir *bilim* dalı” olarak Smith ile birlikte artık yerleşik hale gelmiştir. İkinci olarak, “ekonomi politik hem halkı (*people*) hem de hükümdarı (*sovereign*) zenginleştirmeyi” önerdiğine göre, bugünün terminolojisi ile ifade etmek gerekirse o, *aynı anda* hem bir “iktisat teorisi” hem de “iktisat politikası”dır. “İktisat”ı Smith ile başlatan görüş ciddiye alınacaksa bu tespit o açıdan önemli sayılmak gerekir. Öte yandan hem bir bilim, hem de bir sanat şeklinde algılandığında ekonomi politik, yine bugün kullanılan terimlerle dile getirildiğinde, “pozitif” ve “normatif” öğeleri ya da “olan” ile “olması gereken”i daha değişik bir ifadeyle “gerçek yargıları” ile “değer yargıları” ayrımını henüz gerçekleştirmemiştir. Bu ayrımın Adam Smith’te (ve önceki ve sonraki başkalarında) bulunmayı anlam farkına varış eksikliklerinden değil de dünyayı (evren) pozitivist espiyle algılamayışlarından ileri gelmektedir. Üçüncü olarak; devletin sadece “gece bekçisi” işleviyle sınırlı ve bağlı olup olmadığı tartışmalıdır.¹⁹

Smith’teki “*taribilik*” David Ricardo’nun ellerinde “yok” olmuştur. Ricardo’nun çözümlemesi belki tarih karşıtı değildi ama tarih-dışı (*ahistorical*) olduğu kesindir. Bu temel belirlemeyi yaptıktan sonra Ricardo’nun çözümlemesinin, bir bakıma, Smith’inin devamı olduğunu söyleyebiliriz. Bir kere Smith’in sorunsalı (istenirse paradigması) Ricardo’nun da sorunsalıdır: “Sivil toplum”un niteliği, işbölümünün vazgeçilemez önemi, işbölümüyle değişim arasındaki kaçınılmaz bağlantılar, birikim ile kâr arasında, her zaman kâr lehine gerçekleşmesi gereken ilişkiler Ricardo için de sorgulamasız kabullerdir. Smith bölüşüm ile birikim arasındaki bağlantı ve ilişkileri çözümlemişti ama birikim sürecinde bölüşümün nasıl etkileneceği üzerinde fazla düşünmemişti. İşte

18 Bu tartışmanın tarafları Groenewegen’den izlenebilir (1985: 745; 1987: 905).

19 Burada tartışmaya çağız ama bu hususta Skinner (1995) ve Winch’e (1983) bakmak bile aydınlatıcı olacaktır:

20 Bentham, Torrens, James Mill ve McCulloch'un bu yöndeki tanımlamalarına *Greenwage'n'den* (1987: 905) bakılabilir.

21 Cairnes'in kitabının ikinci baskısı 1875'de yapılmıştı. İnternet versiyonu için bkz. <http://socialserv2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/cairnes/character.pdf>

bu sorun Ricardo'nun sorunu olacaktır – temellendirici bir ilke olan “değer” sorunsalı ile birlikte. Sorun, kâr oranlarının seyriyle ilgili olduğu için önemlidir. Kâr oranlarının zaman içinde düşüşü önlemezse, sonumuz “cehennem” olabilirdi. İşte bu bağlamda ekonomi politığın içeriği ve kapsamı belirginlik ve anlam kazanır:

Yer yüzünün ürünleri ... toplumdaki üç sınıf arasında paylaşılır: toprak ... sahipleri, sermaye sahipleri ve ... emekçiler. ...

Toplumun değişik aşamalarında yeryüzünden sağlanan toplam üretimin bu üç sınıf arasında rant, kâr ve ücret olarak paylaşımı farklı olacaktır ... [işte] bu bölüşümü düzenleyen yasaların belirlenmesi ekonomi politığın baş sorunudur. (Ricardo, 1997: 23)

Smith ve Ricardo ile birlikte üretim ve bölüşüm, ekonomi politığın kapsamına hakim olmaktadır.²⁰

Smith'in takipçisi sayılabilecek olan Jean-Baptiste Say (1767-1832) ile birlikte ekonomi politığın, konusu olmasa bile yöntemi tartışmaya açılmış görünür. Say, bilimleri tecrübi (*experimental*) ve tasviri (*descriptive*) olarak ikiye ayırdıktan sonra ekonomi politikası birinci (tecrübi) kategoriye dahil eder (1964: XIX-XX). Böylece ekonomi politikte *gözlenebilirlik* ve *ölçülebilirlik*'in yolu açılmış olur. Nitekim bu ayrım 1837'de Nassau William Senior'un (1790-1864) ellerinde şu biçimi alacaktır: “Ekonomi politik bilimi” iki dala ayrılır: 1) “Servetin doğasını, üretimini ve bölüşümünü açıklayan” *teorik* dal ve 2) “servet için en uygun kurumların ne olduğunu soruşturan” pratik dal. Birkaç yıl sonra *Encyclopedia Metropolitana*'ya yazdığı bir makalede ekonomi politikası esas itibarıyla “saf bilim” olarak niteleyecek ve “*pratik*” yönünü genel yönetim sanatı içine atacaktır (H. S., 1963: 130). Böylece ekonomi politığın içeriği ve kapsamı daralmış olmaktadır. Daha dikkat çekici olan, bu daraltmaya John Elliot Cairnes (1823-1875) tarafından bir diğer niteliğin daha eklenmiş olmasıdır. Cairnes 1857'de yayımladığı *Lectures on the Character and Logical Method of Political Economy* kitabında şunları söyler:

... birbiriyle rekabet eden demiryolu inşaat planları arasında mekanik bilimin nötr kalması gibi, sağlığın iyileştirilmesinde birbiriyle rekabet eden planlar arasında kimya biliminin nötr kalması gibi ekonomi politik de birbiriyle rekabet eden toplumsal şemalar arasında nötr kalır.²¹

Cairnes'in “rekabet eden toplumsal şemalar”dan biri “sosyalizm”dir. “Saf bilim” ve “nötr”lük anlayışı Marie-Ésprit Léon Walras'ta (1834-1910) tepe noktasına çıkacak ve 1930'lara geldiğinde “ekonomi” (artık “politik” değil!) Joan Robinson'un (1903-1983) dilinde “bir alet kutusu”na dönüşecektir.

Senior, Mill ve Cairnes'in yöntem üzerindeki bu çalışmalarını daha 1888'de John Kells Ingram'ın "negatif" olarak nitelediğini de belirtelim (155)²².

Walras'ın *Elements*'inin ilk dersinin başlığı *Ekonomi Politikin Tanımlamaları: A. Smith; J. B. Say*'dır. Walras bu *Ders*'te Adolphe Blanqui'den önemli bir alıntı yapar:

... Fransa'daki bu iki karşıt okul arasındaki bugünkü kavga, ekonomi politigin, olanın (*what is*) bir açıklaması olarak mi yoksa olması gerekenin (*what ought to be*) bir programı olarak mi ele alınması gerektiği sorusuna dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle, ekonomi politik doğal bir bilim midir, yoksa moral bir bilim midir? Bize göre her ikisidir. (Walras, 1954: 56)

Bu sorunu kendi hesabına çözüme kavuşturmak için bilim, sanat (*art*) ve etik arasında ayırım yapılması gerektiğini ileri sürer. Bunun için de "beşeri olgu alanında temel bir ayırım yapılmasının gerektiği"nden söz eder. Bu ayırlardan bir tanesi kişilerle şeyler arasında diğeri ise kişilerle kişiler arasındadır.

Bu iki olgu sınıfının yasaları esastan farklıdır...kişilerle şeyler arasındaki ilişkilerin nesnesi, şeylerin amacını kişilerin amacına tabi kılmaktır...kişilerle kişiler arasındaki ilişkinin nesnesi beşeri mukadderatın (*human destinies*) karşılıklı koordinasyonudur. (Walras, 1954: 63)

Birinci kategoriye, yani şeylerle kişiler arasında ilişkilerin toplamına *endüstri* (industry), ikinci kategoriye girenlere, yani kişilerle kişiler arasındaki ilişkilerin toplamını ve *kurumları* (institutions) adını uygun bulmaktadır. "Endüstrinin teorisi *uygulanabilir bilim* ya da *sanat*; kurumların teorisi *moral bilim* ya da *etik* diye adlandırılır." Endüstri ve kurumların sırasıyla *ölçütleri* ise *doğru* (true), maddi refah anlamında *faydalı* (useful); adalet anlamında *iyi*'dir (good) (Walras, 1954: 64). Bu *ölçütlere göre* toplumsal servet hangi kategoriye sokulabilir? Bunun için toplumsal serveti tanımlamak gerekecektir:

*Toplumsal servet*le, maddi ya da gayri maddi, *kıt* olan; yani bir yandan bize *faydalı* (useful) olan, diğeri yandan, ancak *sınırlı miktarlar*da elde edilebilen bütün şeyleri kastediyorum. ...

Miktar itibariyle sınırlı ve faydalı olan şeylerin, yani *kıtlık*ın üç özelliği vardır: 1) kıt şeyler mülk edinilebilir olmalıdır (*appropriable*); 2) değiştirilebilir olmalıdır (*exchangeable*); 3) kıt olan şeyler *endüstri* tarafından *üretilebilir ve çoğaltılabilir*, yani yeniden üretilebilir olmalıdır. (Walras, 1954: 65-67)

Demek ki toplumsal servet, mülk edinilebilen, değiştirilebi-

22 Ingram'ın kitabının internet versiyonu için bkz. <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/ingram/contents.html>

len ve yeniden üretilebilen maddi ya da gayri maddi (hizmetler olarak anlayabilirsiniz) bütün *kit* şeyleri kapsar. İşte ekonomi politiğin konusu da “endüstriyel üretim”dir; yani, bu anlamdaki toplumsal servet bilimidir. Daha doğrusu: “...toplumsal servetin iktisadi üretiminin teorisi yani, işbölümü sistemi altında, endüstri organizasyonu teorisi *uygulamalı iktisattır* (applied economics) (1954: 76).

Böylece, kitabının (orijinal) başlığı ekonomi politik deyimini taşısa da Walras’la birlikte geleneksel ekonomi politik, radikal bir dönüşüme uğrayarak sadece ve münhasıran “kişilerle şeyler arasındaki ilişki”nin incelenmesi olmuş çıkmıştır. İşte bu neoklasik *iktisatın* esas çerçevesidir. İçerik dönüşümünün sıfat dönüşümüne uğraması için zamanın biraz daha geçmesini beklemek durumundayız.

On dokuzuncu yüzyılın yarısından sonra, ekonomi politik rahatsız edici gelmeye başlamıştı. Daha 1863’te ekonomi politik yerine, insan isteklerinin tatmin edilmesi çabasının teorisi olarak *plutology* teklif edilmekteydi. 1875’te Henry Dunning MacLeod (1821-1902), “değiştirilebilir miktarların ilişkilerini yöneten yasaların incelenmesini ele alan bilim” olarak *iktisatı* (economics) önermekteydi.

Bugün bir toplumsal bilim dalı olarak adlandırılan “iktisat” (*economics*), kabaca on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar kullanılan bir deyim değildi. Hatta Edwin Cannan’ın bize anlattığına bakılırsa 1856 yılının sonlarına kadar deyim, bildik bir deyim bile değildi (1964: 43). 1870’lerin ortalarına kadar deyim, ilgili kitapların başlıklarında da görülmez. Cannan, her ne kadar deyim kitap başlığı olarak ilk kez 1878 yılında, pek bilinmeyen bir Amerikalı yazarın, J. M. Sturtevant’ın *Economics on the Science of Wealth* başlıklı kitabında ve 1878 yılında da Macleod’un *Economics for Beginners* kitabında yer aldığını söylese de Peter Groenewegen, deyim 1875 yılında Macleod tarafından, “değiştirilebilen miktarların ilişkilerini yöneten yasaları ele alan bilim” şeklinde tanımlayarak önerdiğini ikna edici bir biçimde göstermektedir (1987: 905). 1879’da Alfred Marshall (1842-1924) ve karısı Mary Paley Marshall (1850-1944) *The Economics of Industry* adlı kitaplarını yayımladıklarında, “ekonomi politik” deyimini yerine niçin ekonomi deyimini tercih ettiklerinin gerekçesini de vermekteydiler: “Politik” yanlış anlamalara yol açan bir kavramdır; çünkü “politik çıkarlar genellikle, bir ulusun bir kısmının ya da kısımlarının çıkarları anlamına gelmektedir” (2). Böy-

lece bir “bilim”in adı olarak bir deyim (ekonomi politik), ulusun bütününe çıkarlarını ima ve telkin etmediği gerekçesiyle, bir başka deyimle, *ekonomi* (economics) ile değiştirilmiş olmaktadır. Oysa, yukarıda anlatmış olduğumuz üzere, merkantil dönemden “klasik iktisatçılar” a kadar deyim, tam da, bir bütün olarak, ‘ulus çıkarı’ anlamına da kullanılmaktaydı. Bu husus, öylesine güçlü bir biçimde algılanmış ve yerleşmiştir ki, günümüze kadar, ister ekonomi politik, isterse ekonomi deyimi tercih edilmiş olsun, araştırma nesnelerinin mekansal birimi ulus-devlettir (ülkedir).

Deyimler arasındaki bu yer değiştirme, koyma, tam olarak ne anlama gelmektedir? Bunun cevabını açık yüreklilikle ve içtenlikle veren Knut Wicksell’dir (1851-1926). Şunları okuyoruz:

İktisadi olguyu *bir bütün olarak* ciddi biçimde ele almaya ve bütününe refah koşullarını aramaya başlar başlamaz, proletaryanın çıkarlarının tetkik edilmesi ortaya çıkmak zorundadır; ve buradan itibaren, herkese eşit haklar ilanına ancak bir iki adım kalır. Dolayısıyla, ekonomi politığın tam anlamı, veya böyle bir adla bilimin mevcut olması, doğrusunu söylemek gerekirse, bütünüyle devrimci bir programı ima eder. (Wicksell, 1934: 4)²³

Deyimler arası yer değiştirmenin neden 1870’lerin ikinci yarısından itibaren cepheden ve açıkça dile getirildiğini anlamak için Sanayi Devrimi ile birlikte toplumlarının yapılarının ton ve gölge farklılıklarının silinmesi yeni sınıf yapılarının meydana gelmesini, (A. Smith, D. Ricardo hatırlanabilir) 1848’de bütün Batı Avrupa’nın devrimlerle (kısa süreli olsa da) alt üst olduğunu; keza 1848’de “Avrupa’nın başında bir hayaletin, bir komünizm hayaletinin dolaştığı”nı; 1848’den sonra Janus’un (burjuvazinin) başının belirgin bir biçimde görünür olmasını; diğer bir ifadeyle burjuvazinin 1789 ile birlikte feodal ögelere karşı girdiği ittifaklarını 1848’den sonra kesinlikle bozmaya başlaması, 1871 Paris Komünü olayını, Çarlık Rusya’sındaki sosyal demokrat oluşumları hatırlamamız yeterli olur kanaatindeyim.

1879’da William Stanley Jevons (1835-1882) *The Theory of Political Economy* adlı kitabının ikinci baskısına yazdığı önsözde “bilimimizin, bu eski rahatsızlık verici, çift anlamlı adını bir tarafa atmak”tan söz ediyordu (1910: xi). Nitekim 1905 yılında kitabın yeni bir isimle, *Principles of Economics* başlığıyla çıktığına tanık olacağız. Öte yandan Jevons, sözünü ettiğimiz önsözde ekonomi (economics) sıfatının kullanılmasının diğer bilim dallarıyla analogi kurmak suretiyle (Örneğin *mathematics*, *ethics*, *aesthetics*) daha fazla bilimsel olacağını dahi ileri sürmektedir.

23 Vurgu orijinalindedir. Wicksell burada, bir “bütün”den, ya da “herkes”ten (*all*) bahsederken kastettiği, proletarya dahil toplumun bütün sınıfları ya da bir bütün olarak sınıflar ya da bir bütün olarak ulustur. Aynı doğrultuda bkz. Arndt (1984: 268).

24 Büyük harfler orijinalindedir.

25 John Neville Keynes'in Mill geleneği içine oturtulması ve bunun açık dilli bir anlatımı için bkz. Hands (2001: 29-34).

Her ne kadar Alfred Marshall, 1890 yılında yayımladığı o ünlü kitabına, *Principles of Economics* başlığını uygun bulsa da, kitabının daha birinci sayfasında “ekonomi politik” ve “ekonomi” deyimlerini eşanlamlı olarak kullanmaktadır.

EKONOMİ POLİTİK ya da EKONOMİ, hayatın olağan meşguliyeti (*business*) içinde insanın, bir yandan servetin, fakat diğer ve daha önemli bir yandan insan incelenmesinin (*the study of man*) bir parçasıdır. (1964: 1)²⁴

Marshall'ın Ricardo'ya olan sempatisi bilinmektedir. Kitabında bu ilginin izlerini bulmak fazlaca bir zorluk göstermez. Bununla birlikte o, servetin insanla ilişkisini Ricardo'nun aksine üretim alanıyla değil, dolaşım alanıyla sınırlı tutmuştur. Kitap biraz da yetiştirdiği öğrencilerinin büyüklüklerinin etkisiyle (mesela John Maynard Keynes) İngilizce konuşulan ülkelerde, neredeyse tek ders kitabı olmuş çıkmıştır. 1920'lere gelindiğinde ise “ekonomi” deyimini genel kullanımda egemen olmaya başlamıştı bile.

Marshall'ın kitabının yayımlandığı yıl, metodoloji tartışmaları açısından bilimin (ekonomi politik) geldiği noktaları tartışan bir önemli kitap daha yazılmıştı: *The Scope and Method of Political Economy* (Keynes, 1986). Kitabın yazarı John Maynard Keynes'in babasıydı ve Marshall'ın da yakın arkadaşıydı. Nitekim Marshall, kitabın müsveddelerini okuduğunda, ağır sayılabilecek bir dille eleştirilerini bildirmişti. Kendisini John Neville Keynes'in (1852-1949) görüşlerine fazlaca yakın hissetmiyordu.

John Neville Keynes'in, kitabını Walras'tan sonra yazdığını aklımıza getirelim. Keza daha on dokuzuncu yüzyılın başlarında bir “bilim olarak ekonomi politığın yönteminin tümdengelim mi, yoksa tümevarım mı olacağı, fakat diğer yandan pozitif bir bilim mi, yoksa normatif bir bilim mi olduğu/olması gerektiği yolundaki tartışmaları hatırlayalım. Yüzyılın son on yılına girildiğinde ekonomi politik hem alan ve içeriği, hem de metodolojisi açısından (ki bu ikisi birbirleriyle içten bağlı ve bağımlıydılar) bir çatal ağzında görünür. O yıllar ekonomi politik ve ekonomi politikçiler için zor yıllardı. İşte John Neville Keynes'in kitabı, bu çatal ağzında gidilecek bir yolun belirlenmesinde/seçilmesinde hayli etkili olmuştur ve önemi de muhtemelen bundan kaynaklanmaktadır.

Pozitif-normatif ayrımında onun görüşü kesinlikle pozitiflikten yanadır. Bir diğer ifadeyle ekonomi politik değer yargılarına değil gerçek yargılarına, olması gerekene değil olana dayanmalıdır. Varsayımsal-tümdengelimsel bir yöntem izlemelidir²⁵ vb.

1890'li yılların ekonomi politik ve ekonomi politikçiler için

zor yıllar olduğuna yukarıda işaret etmiştim. Bu “zor”luğun bir nedeni de 1873-1896 yılları arasında meydana gelen buhran idi. Bu buhran ile birlikte “kendi kendini düzenleyen piyasalar” fikri ciddi yaralar almaya başlamıştı. 1930'lara gelindiğinde diğer teorik tartışmaları bir yana bıraktığımızda, karşı çıkılan hususlardan biri, işte bu kendi-kendini düzenleyen piyasalar fikriydi. Etkili bir karşı çıkış da henüz *Genel Teorisi*'ni yayımlamamış olan John Maynard Keynes'ti (1883-1946). Keynes, bu fikre karşı çıkanların “*heretic*” diye suçlandığını; fakat bu bir *heretism* ise kendisinin de *heretic* olduğunu itiraf ve ilan ediyordu (1973: 485-492). Oysa Say ve Walras bize, genel dengenin *kararlı* olduğunun, yani sistemde kalmayı herhangi bir nedenle bir dengesizlik durumu ortaya çıktığında, sistemin içinde zaten mevcut olan güçler, herhangi bir müdahaleye gerek kalmaksızın kendiliğinden denge durumuna döndüreceğini öğretmişler ve bunda ısrarlı olmuşlardı. Halbuki Keynes, bir “*heretic*” olarak “ekonomi”ye “politika”yı (devleti) yeniden sokuyordu...

1930'lu yıllar, ilginç (paradoksal?) bir biçimde “ekonomi”nin bugünkü “ortodoks”luğun karşısında belki birçoklarından daha kuvvetli etki bırakan bir kitabın yayımlanmasına tanıklık edecekti: *An Essay on the Nature and Significance of the Economic Science* (Ekonomi Biliminin Doğası ve Önemi Üzerine bir Deneme) (Robbins, 1984).

Lord Lionel C. Robbins (1898-1984) kitabına, “servet”in niteliğine ilişkin daha önce ortaya konulmuş bulunan görüşleri tartışmaya açarak başlar.

Robbins'in *iktisadi faaliyet*, giderek *iktisat bilimi* kavramlaşturmalarını anlamada Walras'ın (yukarıda verdiğimiz) *servet* tanımında bulunan *kıtlık* kavramı uygun bir başlangıç noktası teşkil edecektir. Hatırlanacağı üzere Walras, *kıtlık* talebe göre aynı zamanda hem yararlı, hem de sınırlı miktarlarda bulunan maddi ya da gayri maddi şeyler biçiminde tanımlamaktaydı. Şimdi; eğer servet “kıt” ise, yani istekleri (ki sonsuzdurlar) doyum noktasına kadar tatmin etmek için yeterli değilse, buradan şu sonucun çıkacağı açıktır: Her bir bireyin “iktisadi” alanda çözmek zorunda kalacağı “problem” elindeki kıt kaynakları kendisine en fazla tatmini sağlayacak alternatif kullanım alanları arasında dağıtmaktır. Denge teorisi de esas itibarıyla bu “problem”i genelliği içinde çözmeye yönelikti: Böylece “problem”, kısıt altında bir maksimizasyon/minimizasyon problemine dönüşmüş oluyordu. Anlaşılmış olacağı üzere “problem”in uygulandığı alan farklılaşmakla birlikte, “problem”in kendisinde bir değişik-

26 Bu hoşnutsuzlukların dile getirilmesi bu yazının sınırlarını zorlar, fakat bir kaç örnek verebiliriz: Taylor (1957), Croppsey (1960).

lik meydana gelmemektedir: Veri araçlarla maksimum sonucu (amacı) elde etme ya da aynı anlama gelmek üzere, veri bir sonucu (amacı) minimum araçlarla elde etme.

İşte Robbins, bu anlayıştan hareket ederek “iktisadi olay” tanımına ulaşmak istemektedir. Ona göre “iktisadi olay” tanımlamaları “sınıflandırıcı” değil, “çözümleyici” olmalıdır. Bu ikili ayrım ile Robbins şunu anlatmak istemekte: Herhangi bir tanımlama girişimi belli olguları *ayıklayıp* bunları “iktisadi” olarak nitelendirmemelidir. Fakat, tanımlamalar, çeşitli insan faaliyetleri içinde gerçekten “iktisadi” olanları “bu görünüşleri içinde” çözümlenmeye elverişli olmalıdır. Diğer bir anlatımla tanımlama bir “standart” a göre yapılmalıdır. Böyle bir standart ile “iktisadi” sıfatı, (çeşitli) insan faaliyetlerinin *bir kısmına değil*, fakat *bir yönüne* ya da *bir boyutuna* uygulanmalıdır (Robbins, 1984: 12-23).

Aslında bu metodolojik temelli tartışmaların altında yatan, “maddi refahın incelenmesi olarak Ekonomi kavramı” nı *sınıflandırıcı* olduğu için reddetmektedir (16).

Robbins’in bizi ikna etmeye çalıştığı şey aslında ve kısaca “iktisadi faaliyet” in öz ögesinin *seçme* (tercih) olduğudur. Sadece ve ancak *amaçları* elde etmeye dönük *araçlar* sınırlı ve alternatif kullanım alanlarına sahip oldukları; ve amaçlar önceliklerine göre sıralanabildikleri zaman -ancak o takdirde insan faaliyeti *seçme* (tercih) durumuyla karşı karşıya kalabilir ve “iktisadi faaliyet” niteliği kazanabilir. Bu durumu Robbins şöyle dile getirmektedir: “[iktisat], amaçlarla, alternatif kullanım alanlarına sahip kısıtlı araçlar arasındaki bir ilişki olarak insan davranışını inceleyen bilimdir.” (16). Öte yandan Robbins’in gözünde “iktisat” ın tümdengelimci ve pozitif bir bilim olduğunu da eklemeliyiz.

Böylece ekonomi bir kez daha dolaşım alanına ve sadece insanlarla şeyler arasındaki bir ilişkiye indirgenmiş olmaktadır. Böyle bir “dünya” da insan-insan ilişkilerinin ve politikanın yeri olmayacağı gibi değer yargılarına da yer yoktur.

Ekonomi bilimine bu şekildeki yaklaşımlar 1950’lerin sonuna doğru hoşnutsuzluklar yaratır.²⁶

Öyle anlaşılıyor ki yapılan tartışmalar Robbins’i kendi tanımının doğruluğundan şüpheye düşürmüyor. Nitekim 1981 yılında verdiği önemli bir konferansta eski görüşlerini kuvvetle savunduğunu görüyoruz.

VI

Yukarıda, John Maynard Keynes’in daha 1930’lara gelirken “piyasaların her şeyi çözeceği” kesin inancına (imanına?) karşı

çıkıldığını ve bu anlamda kendisinin bir “heretic” olduğunu söylediğine işaret etmiştim. 1929 Büyük Bunalımı’nın hemen ardından, bu “piyasa başarısızlığına karşı” *new deal*’ın pragmatik bir önlemler dizisi olarak uygulamaya konulması 1936 yılına gelindiğinde, Keynes’in *Genel Teori* (1973) adlı çalışmasıyla güçlü teorik temellere de kavuşmuş olacaktı.

Savaş sonrasında Keynes’in görüşlerinin hem akademiya’da hem de hükümetler nezdinde kabul ve itibar bulup uygulanmaya konulması ve uygulamaların başarılı olması “refah devleti” anlayışını da beraberinde getirecekti. Belirtelim ki “refah devleti” münhasıran maddi refahı kapsamıyor, onun içinde ve onunla birlikte siyasi “demokrasi”yi de telkin ediyordu. 1950’lerin ikinci yarısından itibaren uygulamaların eleştirisi başlamakla kalmadı, “iktisat” ile *siyasi* “demokrasi” arasındaki bağlar da incelenmeye başlandı.²⁷ Doğrusu, bu; bir yönüyle “refah devleti”ne saldırıların başlangıcı idi. 1960’lara gelindiğinde “piyasanın başarısızlığı”²⁸ tezleri yerine “hükümetlerin (devletin) başarısızlığı” tezleri dillendirilmeye başlanmıştı. “Devletin başarısızlığı” tezlerinin entelektüel kaynağı Chicago ve Virginia politeknik okulları idi. Keynes’ci uygulamalar çerçevesi içinde ekonomi ile politika (devlet) arasındaki bağlantılar ve bu bağlantılar *nedeniyle* meydana geldiği iddia edilen “başarısızlıklar”, bu okullardaki düşünürleri “iktisadin ilkeleri”ni politika bilimine uygulamaya sevk etmişti: 1968 yılına gelindiğinde “iktisadin ilkelerinin” politikaya uygulanması yeni bir isme de kavuşmuş oluyordu: “Yeni Ekonomi Politik” (Mitchell, 1968). Bu geleneğe Hanna W. Arndt büyük bir isabetle “Chicago Ekonomi Politigi” adını takacaktı (1984: 270).

Chicago ekonomi politisinin en önemli temsilcilerinden James M. Buchanan açık ve dolaysız bir tarzda inceleme nesnesini ortaya koymaktadır:

Ben sık sık kamu tercihinin 1930 ve 1940’ların refah ekonomisinden ortaya çıkan ‘piyasa başarısızlığı teorisi’ne karşılık olarak bir ‘devletin başarısızlığı teorisi’ni ortaya koyduğunu ifade etmekteyim ... Kamu tercihi teorisi esas olarak *ekonomi teorisinde* oldukça ayrıntılı analizler için geliştirilmiş araç ve metotları almakta ve *bu* araç ve metotları politik sürece, kamu sektörüne, politikaya ve kamu ekonomisine uygulamaktadır. (2002)²⁹

Alıntıda altını benim çizdiğim “ekonomi teorisi” hiç kuşkusuz, Walras’cı-Robbins’ci ekonomi teorisidir.

VII

Dikkatlerden kaçmamış olacağı üzere ekonomi politik deyimi ile yaptığımız seyahatte bir “ada”ya uğramadık. Şimdi son olarak

27 Etkili bir örnek olmak üzere Downs’a (1957) bakılabilir.

28 Yanılmıyorsam bu “piyasa başarısızlığı” açık ve seçik olarak bir model içinde ilk kez çözümlenen Bator (1958) olmuştu.

29 Vurgular bana aittir. İ. Ü.

bu “ada”ya uğrayacağız.

Karl Marx’ı (1818-1883) ekonomi politik deyimini açısından bile değerlendirmek kolay sayılmaz. Bunun bir nedeni, sanıyorum, kendisi hayattayken karşı çıktığı halde yandaşları ya da karşıtları tarafından “parçalanmış”lığı, “bölünmüş”lüğüdür. Parçalanmışlık ya da bölünmüşlük ile ne anlatmak istediğimi birçoklarından daha fazla Marx’a yakın duran Schumpeter’e atıfla ortaya koyabilirim. Daha 1942 yılında Schumpeter, bir “mürşit Marx”tan bir “sosyolog Marx”tan bir “iktisatçı Marx”tan ve bir de “profesör Marx”tan söz etmekteydi (Schumpeter, 1966: 11-87).

Has şiir ayak seslerinden tanınacağı gibi, has büyük düşünürler de muhalif ve muarızlarına karşı yaptıkları değerlendirmelerle ayırt edilirler. Schumpeter de bunlardan biridir ve Marx’ı şöyle değerlendirmektedir:

Aklın veya muhayyilenin yarattığı esaslardan çoğu, bir yemek saati sonrası ile bir nesil arasında değişen bir zaman içinde her hangi bir iz bırakmadan yok olmaktadır. Buna rağmen bu esaslar arasından bazıları, kayboluş tehlikesi ile de karşılaştıkları halde, insanlığın kültürel hazinesinin belirsiz parçaları olarak değil, fakat herkesin görüp dokunabileceği, kendisine has görünüşleri, derin yasaları ile yeniden ortaya çıkmakta, yaşamaktadırlar. Bu durumda, haklı olarak gerçek büyük eserlerden bahsetmemiz mümkündür ve büyüklükle, canlı kalma arasında bir bağ kurmak, yukarıda söz konusu edilen anlayışın bir sonucudur. Oysa ki adı geçen anlamdaki büyüklük terimi, su götürmez bir şekilde, Marx’ın mesajına uygulanabilir. Büyüklüğü, yeniden hayata kavuşmak tarzında tanımlamanın bir iyi yönü daha vardır, bu da büyüklüğü sevgimize ya da kinimize bağlı kalmadan ortaya çıkarmaktır. Aklın büyük bir başarısının temel gayesiyle ve detaylarıyla kusursuz olması gerektiğine inanmamız artık lüzumlu değildir. Bilakis, bu başarıyı karanlık bir kuvvet, tamamen yanlış olarak kabul edebilir veya bazı noktalarda ona zıt düşünceler taşıyabiliriz. Marksist sistemde ise, bu tip fikri bir itiş, kabul etmeme ve hatta sistemin yapısında var olan düşünüş yanlışlıklarının mükemmel olarak gösterilmesi bile, yapının sağlığını belirtmekten başka bir şeye yaramamaktadır; çünkü bu tenkitlerin, yapıyı yıkmaktan aciz oldukları anlaşılmıştır. (Schumpeter, 1966: 11-87)

Yukarıda sözünü ettiğim “parçalanmışlık/bölünmüşlük,” ekonomi politığın fiili algılanmasına da (kavramlaştırmasına *değil*) şuna benzer ifadelerle yansır: “Ben ‘iktisatçiyim’, politikacı değilim” ya da: “Burada ‘iktisadi’ analiz yapıyoruz, tarih ya da sosyoloji değil!” Bir karışıklığın olduğu besbelli!..

Marx’ın baş eseri *Kapital*’in alt başlığı *Ekonomi Politığın*

Eleştirisi'dir. *Kapital*'in ilk Almanca baskısına yazdığı önsözde Marx, “bu eserin en sonundaki amacı *modern toplumun ekonomik hareket yasasını* ortaya çıkarmaktır” diyordu (1974: 35).³⁰ Nitekim *Ekonomi Politik'in Eleştirisine Katkının Önsöz*'ünde de benzer bir tanıma rastlıyoruz: “Araştırmalarım ... *sivil toplumun anatomisinin* de, *ekonomi politik'in içinde* aranması gerektiği sonucuna ulaştı” diyecekti.³¹ Demek ki ekonomi politik'in inceleme nesnesi sivil toplumun anatomisidir – kuşku yok ki “modern toplum” ya da “sivil toplum”dan kasıt “kapitalist toplum”dur. Bu kitap için kaleme aldığı bir tanıtım yazısında Engels ekonomi politik için aynı doğrultuda bir tanım vermektedir: “Ekonomi politik, çağdaş burjuva toplumun teorik tahlilidir...ve gelişmiş burjuva koşullarını varsayar” (1993: 27).

Marx'ın ve (Engels'in) sunmuş oldukları ve eserlerinde sergilemiş oldukları ekonomi politik kavramlaştırması, açıktır ki, hem [“klasikler” (Smith, Ricardo) dahil] kendilerinininkinden önceki, hem de sonraki kavramlaştırmalardan esaslı bir biçimde farklı. Bu esaslı farklılığa en iyi işaret eden ibare, *Kapital*'in alt başlığı olan “ekonomi politik'in *eleştirisi*” ibaresidir.

Bizim Türkçe'ye eleştiri olarak çevirdiğimiz *critic/critique* sözcüğü ile bunalım, buhran olarak çevirdiğimiz *crise/crisis* sözcüğünün Latince kökeni aynıdır - *Krinein*; ki o da ayırma(k), yargılama(k) demektir. Bu (zorunlu) etimolojik açıklamayı, değindiğim ekonomi politik'in *eleştirisi* ibaresinin anlamını ve uzantılarını açığa çıkarmak için yaptım.

Bunalım (*crise*) bir “dönüm noktası”na, eleştiri (*critic*) de bir “yargılama”ya işaret ettiklerine göre, ekonomi politik'in eleştirisindeki “eleştiri”, o halde, o dönüm noktasını yargılayarak *aşma* anlamını taşıyacaktır. Nitekim, o çok ünlü, çokça zikredilen “on birinci tez”i “ekonomi politik'in *eleştirisi*” bağlamında bir defa da bizim zikretmemizde herhalde bir sakınca yoktur: “Filozoflar dünyayı aynı yollardan, ama sadece yorumladılar; oysa meselenin özü onu değiştirmektedir”

Yukarıda “servet” kavramının Aristoteles'ten bu yana geçirdiği tahavvülleri açıklamıştım. O arada, “servet”in politika (ekonomi politikteki *politik*) ile bağlantılarının merkantilistlerle birlikte nasıl ele alındığına değinme fırsatı bulmuştum. “Eleştiri” bu nitelikteki bağlantıların da aşılması anlamına gelmektedir. “Eleştiri”nin bu *aşma* anlamına Marx'ın dönemine kadar olan (günümüzün “iktisat”ını/“yeni” ekonomi politikini dışarıda ve bağışık tutabilir miyiz?) ekonomi politik'i neden kör ve sağır kalmıştı?

30 Vurgular bana aittir. I. Ü.

31 Bütün vurgular bana aittir. I. Ü.

32 Bütün vurgular orijinalindedir.

Sorunun cevabını sanıyorum Althusser'in biraz da efsunlu cümlelerinde bulabiliriz:

Bir kuramın gelişmesinde, görünülebilene bir alanın görünülemediğini, genelde, bu alanın tanımladığı görünebilene dışsal ve yabancı *herhangi bir şey* değildir. Görünülemediğini görünülebilene tarafından, *onun* görünülemediğini, *onun* yasaklanmış görümü olarak tanımlanmıştır: bu yüzden, görünülemediğini basitçe ... görünebilene dışı, dışlamanın dış karanlığı değildir – *dışlamanın iç karanlığıdır*; görünülebilene kendisinin içidir, çünkü onun yapısı tarafından tanımlanmıştır. (1995: 46-47)³²

“Dışlamanın iç karanlığı”, *aşmanın* (“Eleştiri”nin) *iç aydınlığıdır*; Hegel'in ayakları üzerine konulmasıdır: *Tarih*'in sonu değil, yeni bir tarihin başlangıcıdır.

Tarihin her bir “yeni” başlangıcı, toprağa atılan tohum gibi, başakların ortaya çıkabilmesi için, kendini yok etmesini öngerektilir. Bu, (diyelim) Ricardo'nun sınıflarının kendilerini (genişleterek) yeniden üretmelerine benzemez bir tarzda, o sınıflardan birinin, işçi sınıfının, kendini – yeni başaklar vermek üzere – yok etmesidir: Marx'ın ekonomi politiğindeki “politika”da, kanatımca bu anlama gelir; yoksa, ne günlük/gündelik “politika”dır, ne de iktisat politikasıdır.

Maurice H. Dobb (1900-1976) bir yazısında, “iktisat”ın gelişim sürecine ilişkin şu gözlemlerde bulunmuştur:

19. yüzyılın son çeyreğinden beri modern iktisadi çözümlemenin eğilimi, faaliyet alanını değişim sürecinin, yani, çeşitli hipotetik koşullar altında piyasa ve piyasa dengesinin incelenmesi yönünde daraltmak olmuştur. Formülasyon kesinliği kazanarak inceleme konu ve alanını oldukça sıkı bir şekilde daraltmayı başarmıştır. Üretim koşulları daraltılmış ve bu daralma maddi varlıktan soyutlanmış üretim faktörleri arzının (ya da arz koşullarının) ve teknik katsayıların ya da üretim fonksiyonları denilen şeylerin veri olduğu varsayımına değin devam etmiştir; ... Mülk sahipliğine ilişkin her şey, ya da mülk sahibi olanla mülksüz olan arasındaki herhangi bir ayrım, iktisat teorisinin bizatihi alanı dışına atılmak...üzere, sosyal ya da sosyolojik faktörler kategorisine havale edilmiştir. (1974: 11)

Halbuki böyle bir “bölünmüşlük/parçalanmışlık”, Marx'ın ekonomi politik kavramlaştırmasındaki “ekonomi” yönüne ontolojik olarak karşıttır. Onun “üretim güçleri”/“üretim ilişkileri” varoluşsal olarak toplumsal/tarihsel kategoriler idi. “Değer”, kapitalizmde, *toplumsal ilişkilerden* öteye bir anlamda kullanılmama-

mıştı: Meta-meta ilişkisinin öteki yüzü *aynı zamanda* insan-insan ilişkisiydi de...

Buraya kadar göstermeye gayret ettiğim özgüllükler, sanıyorum ve umuyorum ki, Marx'ın ekonomi politik kavramının farklılığı üzerine bir fikir verecek düzeydedir.

Son olarak, Schumpeter'in deyişiyle, "mürşit Marx" hakkında ne söylenebilir? Doğrusu, bu konuda kendimi, Rosa Luxemburg'tan daha yetkin göremem:

...onun *Kapital*'i nihai ve değişmez gerçekleri içeren bir *Kitab-ı Mukaddes* değil, fakat daha üst düzeyde inceleme, daha ileri aşamada bilim araştırması ve gerçeği bulma, yönünde daha çok mücadele için tükenmez bir teşvik kaynağıdır.■

Kaynaklar

- Althusser, L. (1970) *Reading Capital*, çev. B. Brewster, Londra: New Left Books.
- Althusser, L. (1995) *Kapitali Okumak*, çev. C. A. Kanat, İstanbul: Belge.
- Anderson, P. (1974) *Lineages of the Absolutist State*, Londra: New Left Books.
- Aristoteles (1998) *Nikamakhos'a Etik*, çev. S. Babür, Ankara: Ayraç.
- Aristoteles (2000) *Politika*, çev. M. Tunçay, İstanbul: Remzi Kitapevi, (5. Baskı).
- Arndt, H. W. (1984) "Political Economy", *The Economic Record*: 60.
- Arndt, H. W. (1985) "Political Economy: A Reply" *The Economic Record*: 61.
- Ashton, T. (der.) (1967) *Crisis in Europe 1560-1660*, Londra.
- Barbon, N. (1987) *A Discourse of Trade*, Entropy Conservationists.
- Barbon, N. (2003) *A Discourse of Trade*, <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/barbon/trade.txt> (28 Ekim'de indirilmiştir)
- Bator, F. M. (1958) "The Anatomy of Market Failure", *Quarterly Journal of Economics*, No: 3, (Ağustos), 351-379.
- Blaug, M. (der.) (1991) *Pioneers in Economics*, vol 4: *Early Mercantilists* ve vol 5: *The Later Mercantilists*, Edward Elgar, Aldershot.
- Buchanan, J. M. (2002) "Pozitif Kamu Tercihi teorisi ve Normatif Temelleri", Coşkun C. Aktan, (der.) *Anayasal İktisat* içinde, Ankara: Siyasal Kitapevi, 65-76
- Cairnes, J. E. (2003) *Lectures on the Character and Logical Method of Political Economy*, <http://socserv2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/cairnes/character.pdf>, 28 Ekim'de indirilmiştir. [İlk kitap basım: 1857].
- Cannan, E. (1964) *A Review of Economic Theory*, New York: Augustus M. Kelley, [İlk basım: 1929].
- Cropsey, J. (1960) "On the Relation of Political Science and Economics", *American Political Science Review*, vol. LIV, No: 1, 3-14.
- de Roover, R. (1958) "The Concept of the Just Price: Theory and Economic Policy", *Journal of Economic History*: XVIII, 418-434.
- Dobb, M. (1974) "1964 Tarihli İtalyanca Baskıya Önsöz", Marx, K., *Kapital. Ekonomi Politîğın Eleştirisi* içinde, çev. M. Selik, Ankara: Odak.
- Downs, A. (1957) *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper and Row.
- Elias, N. (2002) *Uygurlık Süreci*, cilt 2, çev. E. Özbek, İstanbul: İletişim [İlk basım: 1939].
- Engels, F. (1993) "Karl Marx'ın 'Ekonomi Politîğın Eleştirisi'", Marx, K., *Ekonomi Politîğın Eleştirisine Katkı* içinde, çev. S. Belli, Ankara: Sol, (5. Baskı).
- Gide, C. ve Rist, C (1948) *A History of Economic Doctrines*, çev. R. Richards, İngilizce 2. Baskı, Londra: George G. Harrap&Co. Ltd.
- Groenewegen, P. D. (1985) "Professor Arndt on Political Economy: A Comment", *The Economic Record*: 61/175 (Aralık), 744-751.
- Groenewegen, P. D. (1987) "'Political Economy' and 'Economics'", J. Eatwell, M. Milgate ve P. Newman (der.) *The New Palgrave: A Dictionary of Economics* içinde, Londra: Macmillan.
- H. S. (1963) "Political Economy: Scope", *Palgrave's Dictionary of Political Economy*, Henry Higgs, Augustus M. Kelley (der.), vol III, s. 129, [İlk basım: 1894].

- Hands, D. W. (2001) *Reflection without Rules, Economic Methodology and Contemporary Science Theory*, Cambridge University Press.
- Heckscher, E. F. (1955) *Mercantilism*, 2 vols. Allen&Unwin, [İlk basım: 1931].
- Hegel, G. W. F. (1952) *The Philosophy of Right*, çev. T. M. Knox, Encyclopedia Britannica Inc., [İlk basım: 1821]
- Hegel, G. W. F. (1991) *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev. C. Karakaya, İstanbul: Sosyal.
- Hollander, S. (1965) "On the Interpretation of the Just Price", *Kyklos*: XVIII, 615-634.
- Ingram, J. K. (1888) *A History of Political Economy*, Londra: Adam and Charles Black.
- Jevons, W. S. (1905) *The Principles of Economics: A Fragment of a Treatise on the Industrial Mechanism of Society*, H. Higgs (haz.), Londra: Macmillan.
- Jevons, W. S. (1910) *The Theory of Political Economy*, Londra: Macmillan, (4. Baskı), [İlk basım: 1879].
- Keynes, J. M. (1973) *The General Theory and After, Part 1, Preperation*, vol. XIII, Londra: Macmillan.
- Keynes, J. M. (1973) *The General Theory of Employment, Interest and Money*, vol VII, Londra: Macmillan.
- Keynes, J. N. (1986) *The Scope and Method of Political Economy*, New York: Augustus M. Kelley, [1890].
- King, J. E. (1948) "The Origin of the Term 'Political Economy'", *Journal of Modern History*: 20.
- Klant, J. J. (1994) *The Nature of Economic Thought*, çev. T. S. Preston, Edward Elgar.
- Magnusson, L. (1994) *Mercantilism: The Shaping of an Economic Language*, Londra: Routledge.
- Marshall, A. (1964) *Principles of Economics*, Londra: Macmillan, (8. Baskı), [İlk basım: 1890].
- Marshall, A. ve Marshall, M. P. (1879) *The Economics of Industry*, Londra: Macmillan.
- Marx, K. (1974) *Kapital. Ekonomi Politığın Eleştirisi*, çev. M. Selik, Ankara: Odak.
- Marx, K. (1993) *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol, (5. Baskı).
- Mirowski, P. (1989) *More Heat than Light*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mitchell, W. C. (1968) "The New Political Economy", *Social Research*: 35, 76-100.
- Mun, T. (1990) "England's Treasure by Foreign Trade", Weber, E. (der.) *The Western Tradition* içinde, Vol. II, D. C. Heath: Lexington, MA, 399-407, (4. Baskı), [İlk basım: 1664].
- Neumark, F. (1943) *İktisadi Düşünce Tarihi 1*. Cilt, çev. A. A. Özekten, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- O'Neill, J. (2001) *Piyasa, Etik Bilgi ve Politika*, çev. Ş. S. Kaya, İstanbul: Ayrıntı.
- Redman, D. A. (1997) *The Rise of Political Economy as a Science: Methodology and the Classical Economists*, Londra: The MIT Press.
- Ricardo, D. (1997) *Ekonomi Politığın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. T. Artan, İstanbul: Belge, [İlk basım: 1817].
- Robbins, Lord L. (1981) "Economics and Political Economy", *American Economic Review, Papers and Proceedings*: 71/2, 1-10.
- Robbins, Lord L. (1984) *An Essay on the Nature and Significance of the Economic Science*, Londra: Macmillan, [İlk basım: 1932].
- Rousseau, J. J. (1996) "Ekonomi Politik [Manevi ve Politik]", Diderot & D'Alembert *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü*, çev. S. Hilav, İstanbul: Yapı Kredi.
- Say, J. B. (1964) *A Treatise on Political Economy or the Production, Disribution & Consumption of the Wealth*, New York, [İlk basım: 1803].
- Schumpeter, J. A. (1954) *History of Economic Analysis*, New York.

- Schumpeter, J. A. (1966) *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, cilt I: Kapitalizm*, ev. T. Akođlu, İstanbul: Varlık, [İlk basım: 1942].
- Sewall, H. R. (1968) *The Theory of Value Before Adam Smith*, New York: Augustus M. Kelley Publishers (İlk basım: 1901).
- Skinner, A. S. (1995) “Adam Smith and the Role of the State: Education as a Public Service”, S. Copley ve K. Sutherland (der.) *Adam Smith’s Wealth of Nations* içinde, Manchester ve New York: Manchester University Press, 70-96.
- Smith, A. (1976) *An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations*, R. H. Campbell ve A. S. Skinner, Oxford: OUP, [İlk basım: 1776].
- Smith, A. (1985) *Ulusların Zenginliği Cilt I*, ev. A. Yunus ve M. Bakırcı, İstanbul: Alan.
- Smith, A. (2002) *Ulusların Zenginliği Cilt II*, ev. M. T. Akad, İstanbul: Alan.
- Steuart, Sir J. (1966) *An Inquiry in to the Principles of Political Economy*, A. Skinner (der), Londra, [İlk basım: 1761].
- Taylor, O. H. (1957) “Economic Science only – or Political Economy”, *Quarterly Journal of Economics*: LXXI/1, 1-18.
- Viner, J. (1937) *Studies in the Theory of International Trade*, Londra: Allen&Unwin.
- Wallerstein, I. (1974) *The Modern World System*, New York.
- Walras, L. (1954) *Elements of Pure Economics or the Theory of Social Wealth*, ev. W. Jaffé, Londra: George Allen and Unwin Ltd. [İlk basım: 1871].
- Webster’s Third New International Dictionary, Unabridged*, Massachusetts: Merriam-Webster Inc. Publishers.
- Wicksell, K. (1934) *Lectures on Political Economy*, Londra: Routledge, [İlk basım: 1901]
- Winch, D. (1983) “Science and the Legislator: Adam Smith and After”, *Economic Journal*: 93.
- Wood, E. M. (1999) *The Origin of Capitalism*, Monthly Review Press.
- Wood, E. M. (2003) *Kapitalizm Demokrasiye Karşı. Tarihsel Maddeciliđin Yeniden Yorumlanması*, ev. ř. Artan, İstanbul: İletişim.